

Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

До проблеми дотримання прав неповнолітніх при обранні щодо них запобіжних заходів

О.А. Губська

кандидат юридичних
наук, суддя Київського
апеляційного
адміністративного
суду

Досліджено особливості застосування запобіжних заходів щодо неповнолітніх як самостійних суб'єктів кримінального провадження. Визначено типові порушення, які допускають органи досудового розслідування, суд при застосуванні окремих запобіжних заходів, запропоновано шляхи їх усунення у практичній діяльності.

Ключові слова: кримінальне судочинство, неповнолітні, запобіжні заходи, затримання, тримання під вартою, підозрюваний, обвинувачений, слідчий суддя, слідчий.

Исследованы особенности применения мер пресечения в отношении несовершеннолетних как самостоятельных субъектов уголовного судопроизводства. Определены типичные нарушения, которые допускают органы досудебного расследования, суд при применении отдельных мер пресечения, предложены пути их устранения в практической деятельности.

Ключевые слова: уголовное судопроизводство, несовершеннолетние, меры пресечения, задержание, содержание под стражей, подозреваемый, обвиняемый, следственный судья, следователь.

The features of the application of measures in juvenile cases in dependent subject of criminal proceedings. Defined typical criminal procedural violations, which allow pre-trial investigation authorities in the application of specific measures proposed ways to address the minpractice.

Keywords: criminal justice, juvenile, preventive measures, detention, custody, the suspect, the accused, the investigating judge, the investigator.

Постановка проблеми

Важливим засобом зміцнення законності та правопорядку в кримінальному процесі є дотримання і забезпечення пра-

вових приписів щодо застосування запобіжних заходів. Цими нормами гарантується охорона таких конституційних прав і свобод громадян: недоторканність особи,

житла, турбота про їхнє здоров'я, майно. Стосується це й такого специфічного суб'єкта кримінального провадження, як неповнолітній.

З прийняттям нового КПК України процес кримінального судочинства щодо неповнолітніх набув більш гуманістичних рис, що полягає в низці особливостей використання учасниками кримінального провадження наданих їм прав і процесуальних обмежень під час проведення процесуальних дій і врахування європейської практики розслідування кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблеми кримінального провадження за участю неповнолітніх завжди перебували в центрі уваги вчених і практиків, про що свідчать численні монографічні дослідження П.Д. Біленчука, В.Г. Гончаренка, Ю.М. Грошевого, А.Я. Дубинського, Л.М. Карнеєвої, Н.С. Карпова, О.М. Ларіна, Л.М. Лобойка, В.З. Лукашевича, Є.Д. Лук'янчикова, В.Т. Маляренка, М.М. Михеєнка, В.Т. Нора, С.М. Стахівського, М.С. Строговича, М.Є. Шумила та інших. Вагоме місце у працях вказаних науковців посідає з'ясування особливостей застосування запобіжних заходів щодо неповнолітніх.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Незаконні та необґрунтовані дії органів досудового розслідування й суду при обранні запобіжних заходів істотно порушують конституційні права неповнолітніх, підривають повагу до закону і авторитет судових та правоохоронних органів. Вивчення цих правопорушень у різних ракурсах і практичне реагування на них з метою подолання – важлива гарантія зміцнення правопорядку і законності, охорони прав і законних інтересів неповнолітніх, підвищення престижу роботи органів досудового розслідування та суду.

Основні резерви на шляху вирішення зазначених проблем перебувають у практичній площині. Це спонукає до пошуку на-

прямів удосконалення діяльності слідчих органів, прокуратури та суду в аспекті приведення її у відповідність до вимог Конституції України та Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Формулювання цілей статті

Об'єктом застосування запобіжних заходів до неповнолітнього є нормальна, заснована на нормах матеріального і кримінального процесуального права діяльність із затримання та застосування інших запобіжних заходів, а так само законні права та інтереси неповнолітнього як самостійного суб'єкта кримінального провадження.

У слідчій і судовій практиці виникають труднощі у застосуванні окремих запобіжних заходів щодо неповнолітніх. Тому слід розглянути особливості застосування запобіжних заходів, які обираються щодо цієї специфічної категорії суб'єктів кримінального провадження, виявити недоліки в діяльності органів досудового розслідування та суду в аспекті відповідності їх дій вимогам міжнародно-правових актів стандартів і кримінальній процесуальній політиці України щодо неповнолітніх, запропонувати шляхи їх усунення.

Виклад основного матеріалу дослідження

За українським кримінальним законом саме покарання не є метою, що має велике значення у провадженнях про злочини, вчинені підлітками. Ця засада повністю відповідає Мінімальним стандартам правилам ООН, що стосуються здійснення правосуддя стосовно неповнолітніх (Пекінські правила), прийнятим 29 листопада 1985 р. Резолюцією 40/33 на 96-му пленарному засіданні Генеральної Асамблеї ООН.

Ще в минулому столітті А.М. Ларін зауважив, що метою застосування запобіжних заходів до неповнолітніх є забезпечення нормального ходу кримінального судочинства, попередження та усунення реальних і можливих перешкод з боку підозрюваного (обвинуваченого) щодо здійснення цього судочинства, забезпечення участі підозрюваного (обвинуваченого)

в процесуальних діях, у яких така участь необхідна, і якнайшвидшого прибуття його до місця їх проведення, недопущення вчинення підозрюваним (обвинуваченим) нових злочинів, необхідність нейтралізувати намагання підозрюваного (обвинуваченого) створити перешкоди з виконання прийнятих процесуальних рішень, а також виховний вплив на неповнолітнього [1, с. 24].

Чинний КПК визначає особливості застосування деяких запобіжних заходів щодо неповнолітнього. Зокрема передбачається можливість застосування до неповнолітніх, які вчинили кримінальне правопорушення, як загальних, так і спеціальних запобіжних заходів, передбачених ст. ст. 176, 493 КПК. При цьому затримання та тримання під вартою можуть застосовуватися лише в разі, якщо неповнолітній підозрюється чи обвинувачується у вчиненні тяжкого чи особливо тяжкого злочину, за умови, що застосування іншого запобіжного заходу не забезпечить запобігання спробам переховуватися від органів досудового розслідування [2].

Кримінальний процесуальний кодекс також забезпечує можливість застосовувати як альтернативу іншим запобіжним заходам передання неповнолітнього під нагляд батьків, опікунів чи піклувальників, а до неповнолітніх, які виховуються в дитячій установі, – передання їх під нагляд адміністрації цієї установи (ч. 1 ст. 493 КПК) [2]. Це дає змогу органам, що здійснюють провадження цієї категорії, індивідуально підходити до призначення підліткам виду запобіжного заходу, враховуючи тяжкість злочину, вікові та психологічні особливості неповнолітнього, стан здоров'я, вид його діяльності, місце проживання, ефективність самих заходів та інші обставини. Крім цього, повинні братися до уваги не тільки загальні вікові особливості неповнолітніх, а й особливості, притаманні підліткам різної вікової категорії (14-15, 16-17 років).

Вирішуючи питання про обрання запобіжного заходу щодо неповнолітнього слідчі та судові органи повинні враховувати не тільки загальні положення закону,

а й норми кримінального та кримінально-процесуального законодавства, які підлягають застосуванню в кожному конкретному випадку, – ті, що регулюють умови відповідальності неповнолітніх і порядок здійснення кримінального провадження. Поряд з віковими особливостями повинні досліджуватися обставини, що стосуються особистості неповнолітнього, та обставини, які утворюють кримінологічну характеристику вчинених ними кримінальних правопорушень.

Особливу увагу слід звертати на з'ясування як під час досудового, так і судового провадження умов життя та виховання неповнолітнього, повних і всебічних відомостей про його особу тощо. Для ефективної реалізації цих вимог доцільно використати позитивний досвід зарубіжних країн, зокрема щодо складання досудового звіту, та напрацювання українських пілотних судів, які запровадили ці новації й переконалися в їх ефективності. Суди повинні ретельно й виважено аналізувати відомості «досудових звітів», наданих представниками служби у справах дітей, іншу інформацію про особу неповнолітнього, отриману під час судового розгляду. Саме ці служби повинні дати свої рекомендації або пояснення, на основі яких суд призначить конкретне покарання або захід впливу.

При вирішенні питань, пов'язаних із застосуванням запобіжних заходів щодо неповнолітніх, слідчі судді повинні враховувати як загальні вимоги, що стосуються таких заходів, так і спеціальні вимоги щодо окремих їх різновидів, закріплені у КПК. Розглядаючи клопотання про застосування окремих запобіжних заходів до неповнолітніх, слідчі судді повинні звертати увагу також на те, що відповідні клопотання мають не лише за формою і складовими відповідати вимогам закону, а й бути належним чином обґрунтованими.

Як свідчить судова практика, часто не достатньо обґрунтованими є як клопотання слідчих, прокурорів, так і ухвали слідчих суддів про задоволення клопотань та про відмову в їх задоволенні. У таких ухвалях слідчі судді, ґрунтуючись на кло-

потаннях слідчих, зазначають, що особа, яка звернулася з відповідним клопотанням, довела існування всіх передбачених законом підстав, які є необхідними для застосування заходів забезпечення кримінального провадження, але належним чином не мотивують їх фактичними обставинами кримінального провадження. Такі ж випадки є характерними і для ухвал про відмову в задоволенні клопотань, коли слідчі судді, не мотивуючи свого рішення фактичними обставинами, вказують на необґрунтованість відповідного клопотання. Крім того, у разі, коли КПК не регулює або неоднозначно регулює питання кримінального провадження, трапляється неоднакове застосування законодавства при їх вирішенні.

Слідчий суддя, розглядаючи клопотання сторони захисту про зміну запобіжного заходу, може задовольнити таке клопотання частково – змінити запобіжний захід більш м'яким, тобто не обов'язково тим, який просить сторона захисту.

Якщо сторона кримінального провадження не доводить, що існує обґрунтована підозра у вчиненні особою кримінального правопорушення, передбаченого конкретно статтею або частиною статті Кримінального кодексу (випадки завищення кваліфікації), слідчий суддя розглядає відповідне клопотання та відмовляє у його задоволенні. Це правило поширюється й на вирішення питання про наявність і відсутність кваліфікуючих ознак відповідного злочину, обґрунтовану підозру, у наявності яких сторона кримінального провадження повинна довести перед судом.

Таким чином, випадки неправильної кваліфікації кримінального правопорушення є фактично недоведенням вчинення особою кримінального правопорушення, при якому в задоволенні клопотання повинно бути відмовлено.

Затримання неповнолітнього без ухвали слідчого судді не допускається, крім випадків, передбачених ст.ст. 207, 208 КПК України. Таке затримання здійснюється в порядку, передбаченому §2 Глави 18 КПК України у виняткових випадках, за умови наявності обґрунтованої підозри у вчинен-

ні ним тяжкого чи особливо тяжкого злочину [2].

Вимоги закону про здійснення затримання покликані не допустити застосування зазначених заходів забезпечення кримінального провадження поза кримінально-процесуальним судочинством, запобігти порушенню права неповнолітнього підозрюваного на недоторканність. Зокрема, в разі затримання неповнолітньої особи уповноважена службова особа, що здійснила затримання, зобов'язана негайно повідомити про це його батьків або усиновителів, опікунів, піклувальників, орган опіки та піклування.

Слідчій практиці відомі випадки, коли особа затримується і поміщається в місце тримання затриманих в порушення вимог, що пред'являються до підстав затримання. Зокрема важливою умовою для затримання є наявність фактичних даних, які підтверджують, що саме ця особа вчинила кримінальне правопорушення. Такі фактичні дані повинні бути зафіксовані в законному порядку в кримінальному провадженні. Вони мають статус доказів і повинні бути правильно оформлені. У жодному разі не можна проводити затримання за неперевіреною або оперативно-довідковою інформацією.

Між тим, слідчі іноді йдуть назустріч проханням оперативних працівників про затримання особи без достатніх на те доказів, сподіваючись, що такі докази будуть отримані до моменту обрання запобіжного заходу щодо неповнолітнього. Необдумане, поспішне рішення, нерідко з метою домогтися зізнання, стимулює порушення прав і законних інтересів зазначених осіб, порушує порядок застосування кримінально-процесуального затримання.

З особливою обережністю слід проводити затримання осіб у кримінальних провадженнях про злочини, які досить важко довести. З іншого боку, правопорушенням може бути факт, коли затримання з очевидністю є необхідним, але не здійснюється. Наприклад, неповнолітній вчинив тяжкий злочин, його поведінка свідчить про намір продовжувати злочинну діяльність, а його залишають на свободі.

У жодному разі неприпустимим є затримання осіб, які не досягли віку, з якого настає кримінальна відповідальність. При здійсненні затримання неповнолітнього необхідно обов'язково переконатися в точній даті його народження. Зіставити час вчинення злочину з точним часом народження підозрюваного. В іншому разі можливі незаконні дії – затримання особи за відсутності складу злочину. Особливо нетерпимим при затриманні є насильство, погрози, обман і провокація.

Важливою гарантією законного затримання є також законний суб'єкт, правомочний провести затримання в кримінально-процесуальному порядку. Суворе дотримання кримінально-процесуального закону при затриманні є гарантією охорони прав і законних інтересів неповнолітнього. На його дотримання слід звертати особливу увагу і вживати своєчасних заходів реагування, припиняти і попереджати будь-які незаконні дії.

Відповідно до ст. 209 КПК особа є затримана з моменту, коли вона силою або через підкорення наказу змушена залишатись поряд із уповноваженою особою чи в приміщенні, визначеному уповноваженою службовою особою [2].

Надійне забезпечення законності в ході затримання неповнолітнього пов'язане з дотриманням його строків. У протоколі затримання слід точно вказувати момент – початок затримання. Відлік 60 годин, протягом яких затримана особа повинна бути доставлена до суду, необхідно відраховувати з моменту фактичного затримання особи, а не з години, яка зафіксована у протоколі. Слідчий суддя, встановивши порушення зазначеної норми, зобов'язаний вжити заходів, передбачених чинним законодавством. При цьому необхідно враховувати, що відповідно до ч. 5 ст. 208 КПК про затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину, складається протокол, у якому, крім відомостей, передбачених ст. 104 КПК, зазначаються: місце, дата і точний час (година і хвилини) затримання відповідно до положень ст. 209 КПК; підстави затримання; результати особистого обшуку; клопотання, заяви чи

скарги затриманого, якщо такі надходили; повний перелік процесуальних прав та обов'язків затриманого. Протокол про затримання підписується особою, яка його склала, і затриманим. Копія протоколу негайно під розпис вручається затриманому, а також надсилається прокурору [2].

Клопотання про дозвіл на затримання з метою приводу повинен відповідати вимогам ст. 188 КПК і бути розглянуте слідчим суддею, судом негайно після одержання цього клопотання в закритому судовому засіданні за участю прокурора (ч. ч. 1, 2, 3 ст. 189 КПК). Однак за результатами аналізу судової практики встановлено випадки недотримання слідчими суддями зазначених правил. Так, слідчим суддею Кривоозерського районного суду Миколаївської області клопотання слідчого СВ Кривоозерського РВ УМВС України в Миколаївській області про затримання підозрюваного Ш. з метою приводу розглянуто у відкритому судовому засіданні [3].

З-поміж усіх запобіжних заходів тримання під вартою є найсуворішим, таким, що максимально обмежує свободу та особисту недоторканність особи. У зв'язку з цим він перебуває під постійною підвищеною увагою юристів, політиків, правозахисників. Низка вимог до законодавчого врегулювання тримання під вартою підозрюваних і обвинувачених у вчиненні злочинів сформульована в міжнародних правових документах. Конституція України (ст. 22) також визначає вихідні положення тримання під вартою підозрюваних і обвинувачених [4].

Затримання та взяття під варту як запобіжні заходи можуть застосовуватися до особи, яка не досягла вісімнадцяти років, лише у виняткових випадках, коли це зумовлене тяжкістю кримінального правопорушення, у вчиненні якого вона підозрюється, обвинувачується. При цьому в ст. 183 КПК України зазначається, що тримання під вартою є винятковим запобіжним заходом, який застосовується виключно в разі, якщо прокурор доведе, що жоден із більш м'яких запобіжних заходів не зможе запобігти ризикам, передбаченим ст. 177 КПК [2].

На «винятковість» цих запобіжних заходів при застосуванні їх щодо неповнолітніх правопорушників звернено увагу і в багатьох міжнародних документах, а саме: у ст. 13 Мінімальних стандартних правил, які стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх, де зазначено, що утримання під вартою по можливості замінюється іншими альтернативними заходами, такими як: постійний нагляд, активна виховна робота або поміщення в сім'ю чи у виховний заклад [5, с. 22]; у ст. 37 Конвенції про права дітей, у якій акцентується увага на те, щоб кожна дитина не була позбавлена волі незаконним або свавільним чином. Арешт, затримання чи тюремне ув'язнення дитини здійснюється згідно з законом та використовується лише як крайній захід протягом найкоротшого відповідного періоду часу [6, с. 47].

Розглядаючи клопотання слідчого про застосування щодо неповнолітнього запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, прокуророві, слідчому судді слід ретельно перевіряти обґрунтованість викладених у ньому мотивів необхідності застосування до неповнолітнього запобіжного заходу – тримання під вартою і неможливості застосування більш м'якого запобіжного заходу.

Так, розглядаючи клопотання відносно неповнолітніх Г. та К., які підозрювались у вчиненні злочину, передбаченого ст. 152 ч. 2 КК України, Білоцерківський міськрайонний суд ретельно дослідив дані про особу підозрюваних і, встановивши наявність ризиків, передбачених ст. 177 КК України, дійшов висновку, що саме тримання під вартою є тим запобіжним заходом, який буде запобігати наявним ризикам. Ухвали місцевого суду Апеляційним судом Київської області залишено без змін. Ухвалою Таращанського районного суду від 6 серпня 2013 р. неповнолітньому С. змінено запобіжний захід з домашнього арешту на тримання під вартою. Суд ретельно перевіряв обставини, викладені в клопотанні слідчого про порушення С. умов домашнього арешту і з цих підстав та за наявності обґрунтованої

підозри у вчиненні неповнолітнім кримінального порушення змінив йому запобіжний захід [7].

Під час аналізу причин відмови судів у застосуванні стосовно неповнолітніх запобіжного заходу – тримання під вартою, встановлено, що такі випадки мають місце у зв'язку з тим, що неповнолітні вчиняють нетяжкі злочини, роблять це вперше, мають постійне місце проживання та навчання, мешкають з батьками або іншими родичами, позитивно характеризуються; недостатнім є обґрунтування слідчими доцільності обрання такого запобіжного заходу та доведеності ризиків, передбачених ст. 177 КПК України. У суду повинно бути достатньо підстав вважати, що неповнолітній не намагатиметься переховуватися від органів досудового розслідування та суду, не вчинить інше кримінальне правопорушення та не перешкоджатиме кримінальному провадженню іншим чином [8].

На нашу думку, надмірне бажання застосувати запобіжний захід у вигляді тримання під вартою щодо неповнолітніх насамперед зумовлене прагненням слідчих попередити ухилення підлітків від органів досудового розслідування та суду. Однак навряд чи буде правильним вважати, що цей запобіжний захід – єдиний засіб попередити таке ухилення неповнолітніх.

У зв'язку з цим варто нагадати про роз'яснення Верховного Суду України: затримання і утримання під вартою може застосовуватися тільки в разі, коли неповнолітній підозрюється чи обвинувачується у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину та за умови, якщо слідчий/прокурор доведе, що застосування іншого запобіжного заходу не може запобігти ризикам, зазначеним у ст. 177 КПК. Утримання під вартою повинно застосовуватися лише як виняток, крайній захід, із визначенням якомога більш коротких термінів такого змісту і забезпеченням періодичного перегляду через короткі проміжки часу підстав для його застосування або продовження [9].

Слід урахувати, що суддя, суд не вправі застосовувати більш важкий захід ніж той, про застосування якого подано

клопотання. За наявності підстав, передбачених ч. 4 ст. 194 КПК, слідчий суддя, суд мають право застосувати більш м'який запобіжний захід, ніж зазначений [2].

Водночас, державна політика у сфері кримінальної юстиції повинна забезпечувати належний баланс між свободою особи та інтересами правосуддя. Утримання під вартою неповнолітніх осіб, що переслідуються в кримінальному процесуальному порядку, повинно здійснюватися виключно за наявності правових і фактичних підстав, що дають змогу підтвердити суспільну обґрунтованість таких дій.

Як свідчить судова практика, недостатньо ефективним залишається застосування запобіжного заходу – передання під нагляд батьків, опікунів чи піклувальників, а до неповнолітніх, які виховуються в дитячій установі, – передання їх під нагляд адміністрації цієї установи (ч. 1 ст. 493 КПК). Незатребуваність застосування цього запобіжного заходу пов'язана з утрудненням у його практичній реалізації через складність і громіздкість процедури застосування, труднощі з роз'ясненнями прав та обов'язків батькам та іншим особам, що заслуговують довіри в передачі неповнолітнього під їхній нагляд.

Незважаючи на це, виходячи з аналізу норм, що регламентують порядок застосування спеціального запобіжного заходу – нагляд батьків, опікунів, піклувальників, адміністрації дитячої установи, слід зазначити, що він є найбільш ефективним запобіжним заходом для неповнолітніх підозрюваних, обвинувачених.

На наш погляд, при вирішенні питання про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою щодо неповнолітніх підозрюваного, обвинуваченого судам необхідно у кожному разі обговорювати можливість передачі його під нагляд. Ця обставина обумовлена положеннями п. 18.2 Мінімальних стандартних правил ООН, що стосуються правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила), прийнятих резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 29 листопада 1985 року: «Жоден неповнолітній не може бути вилучений з-під нагляду батьків частково або повніс-

тю, якщо це не виправдовують обставини провадження. Розлучення дітей з батьками є крайнім заходом. До нього можна вдаватися лише в тих випадках, коли факти справи виправдовують цей серйозний крок (наприклад, жорстоке поводження з дітьми)». Таким чином, щодо неповнолітніх, які перебувають на вихованні в сім'ї, держава чинить гуманно, намагаючись не розлучати дитину з батьками.

При передачі неповнолітнього під нагляд батьків, опікунів, піклувальників, адміністрації дитячої установи органи досудового розслідування і суд повинні переконатися в тому, що особи, яким неповнолітній передається під нагляд, мають позитивний вплив на неповнолітнього, правильно оцінюють вчинене ним, користуються авторитетом і повагою у неповнолітнього, можуть позитивно вплинути на підлітка, можуть забезпечити належну поведінку та повсякденний контроль за ним.

За своїм значенням нагляд батьків, опікунів, піклувальників, адміністрації дитячої установи має не тільки окреме, а й загальне попередження (обговорення кримінально протиправної поведінки безпосередньо з самим підозрюваним у дитячій спеціалізованій установі) – усе це має в собі значний профілактичний потенціал, який може позитивно вплинути на поведінку неповнолітнього.

Дійсно, передача неповнолітнього під нагляд означає не тільки встановлення за ним нагляду, а й проведення виховної та роз'яснювальної роботи з ним, переконання підлітка в необхідності законслухняної поведінки, усіякого сприяння органам досудового розслідування у встановленні обставин кримінального провадження.

На думку І.М. Гуткіна, «ініціатива в обранні цього запобіжного заходу повинна надходити саме від органу, у провадженні якого знаходиться кримінальна справа, прокурора, суду, обвинуваченого, його захисника або законного представника, батьків, опікунів, піклувальників, адміністрації дитячої установи, трудового колективу (навчального закладу), де пра-

цює (навчається) неповнолітній, від громадськості. Коли ініціатива виходить від слідчого, прокурора або суду, не можна допускати тиску на осіб, яким передбачається віддача неповнолітніх під нагляд» [10, с. 43].

Разом з тим, слід відзначити, що рішення про обрання цього запобіжного заходу слідчий, прокурор або суд мають право застосувати за згодою батьків, опікунів, піклувальників, адміністрації дитячої установи.

Домашній арешт може бути застосований до неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого тільки в разі, якщо він підозрюється або обвинувачується у вчиненні злочину, за вчинення якого законом передбачено покарання у вигляді позбавлення волі.

Немає єдиної думки серед науковців і з питання доцільності застосування до неповнолітніх особистого зобов'язання. Деякі серед них вважають його малоефективним запобіжним заходом для неповнолітніх, тому що вони не усвідомлюють, і не можуть достатньо чітко зрозуміти сутність та значення цього запобіжного заходу [11, с. 64; 12 с. 55].

Вважаємо, що суд здебільшого повинен застосовувати саме передачу неповнолітнього під нагляд батьків, опікунів, піклувальників, адміністрації дитячої установи, як найбільш ефективний запобіжний захід, який може бути застосований до неповнолітнього. Ні особисте зобов'язання, ні особиста порука, ні домашній арешт, ні застава не мають такого стримуючого і виховного впливу на неповнолітнього. У разі застосування цього запобіжного заходу між органом досудового розслідування і підозрюваним є посередник, який несе не тільки правову, а й моральну відповідальність перед органами слідства. Особисте зобов'язання засноване на ефекті страху. Особиста порука і нагляд – на ефекті сорому (соромно не виправдати довіру, соромно, що за тебе відповідають інші, соромно, що ти не можеш дотриматися слова, даного своїм близьким). «Підлітку, який оступився, необхідний такий запобіжний захід, який би забезпечував контр-

оль за його поведінкою. Перевага нагляду за неповнолітнім підозрюваним або обвинуваченим полягає і в тому, що контроль здійснюється у звичному для підлітка оточенні. При цьому позитивні соціальні зв'язки не тільки не розриваються, але навіть зміцнюються» [13, с. 356].

Висновки

Отже, при обранні неповнолітньому підозрюваному одного із запобіжних заходів, передбачених ст. 176 КПК України, варто ефективніше впроваджувати застосування передання під нагляд батьків, опікунів чи піклувальників, а до неповнолітніх, які виховуються в дитячій установі, – передання їх під нагляд адміністрації цієї установи. Такі запобіжні заходи, як затримання неповнолітнього та його тримання під вартою слід застосовувати лише в разі, якщо він підозрюється в учиненні тяжкого чи особливо тяжкого злочину, за умов, що застосування іншого запобіжного заходу не гарантує запобіганням ризикам, зазначеним у ст. 177 КПК України.

Проте варто пам'ятати, що головне завдання для суддів, слідчих, представників органів опіки – запобігати вчиненню кримінальних правопорушень, вжити всіх заходів, аби не допустити їх вчинення в майбутньому. Забезпечити ефективність системи гарантій прав дитини в кримінальному судочинстві та запобігти злочинності неповнолітніх можна лише за умови злагодженої взаємодії судової системи з усіма органами державної влади, на які покладено це важливе завдання, та розроблення спільного алгоритму дій.

На європейському просторі останнім часом накопичено значний досвід стосовно збалансованого застосування запобіжних заходів щодо неповнолітніх у сфері кримінальної юстиції. Українські судді повинні врахувати ці напрацювання з метою досягнення стабільності та визначеності в цій галузі правозастосування. Крім того, слід постійно вдосконалювати як нормативно-правову базу у сфері захисту прав і законних інтересів неповнолітніх, так і практику її застосування при обранні запобіжних заходів до цих суб'єктів.

Література

1. *Ларин А. М.* Работа следователя с доказательствами / А. М. Ларин. – М. : Юрид. лит., 1966. – 156 с.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI // *Голос України*. – 19 травня 2012 р. – № 90-91.
3. Узагальнення судової практики щодо розгляду слідчим суддею клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.sc.gov.ua/
4. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР (редакція станом на 15 травня 2014 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=254%EA%2F96
5. Минимальные стандартные правила Организации Объединенных Наций, касающиеся отправления правосудия в отношении несовершеннолетних (Пекинские правила) // *Збірник законодавчих актів і нормативних документів з питань соціально-правового захисту дітей*. – К. : Столиця, 1998. – С. 10-35.
6. *Король В. В.* Засада гласності та її обмеження у кримінальному судочинстві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / В. В. Король. – К., 2002. – 19 с.
7. Узагальнення судової практики розгляду місцевими судами та Апеляційним судом Київської області кримінальних проваджень про злочини, вчинені неповнолітніми, за 2013 рік та перше півріччя 2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zib.com.ua/ua/print/107654.html
8. Узагальнення стану розслідування кримінальних проваджень про злочини, вчинені неповнолітніми за I квартал 2014 р. ГСУ МВС України 29.04.2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.mvs.gov.ua
9. Суддям пояснили, як судити неповнолітніх [Електронний ресурс]. – Режим доступу : legalaid.ua/suddyam-poyasnyly-yak...nepovnolitnih
10. *Гуткин И. М.* Меры пресечения в советском уголовном процессе : лекция / И. М. Гуткин. – М. : Изд-во ВШ МООП РСФСР, 1963. 43 с.
11. *Береский Я. О.* Признание обвиняемым своей вины в совершении преступления (процессуальные, тактические, психологические вопросы) : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Я. О. Береский. – Львов, 1991. – 212 с.
12. *Денежкин Б. А.* О процессуальном положении обвиняемого и укреплении гарантий защиты его прав / Б. А. Денежкин, А. Р. Михайленко // *Вопросы уголовного права и процесса*. – Саратов : Изд-во Сарат. ун-та, 1977. – Вып. 1. – С. 51-56.
13. *Трунов И. Л.* Меры пресечения в уголовном процессе / И. Л. Трунов, Л. К. Трунова. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2003. – 356 с.